

O‘ZBEK MAQOMCHILIK SAN’ATIDA XORAZM “OLTI YARIM MAQOM” TURKUMINING O‘RNI

Ózbekistan mamlakatlik konservatoriyasi Nukus filiali

Muziqa san’ati fakulteti

Muziqashinos yonalishi 2-bosqish talabasi

Polatbekova Dilaraxan Polatbek qizi

dylearapolatbekovna@gmail.com

Ilmiy rahbar “Umumiy kaspiqlik va social gumanitar fanlar” kafedrası assistent

oqituvchisi SH.S.Abdullaeva

Аnnotaciya; Bu maqolada Xorazim maqomlarining shakillanishi, “Olti yarim maqom” turkimi va “Tanbur chizigi” haqida sóz etilgan. Xorazim maqomchilik an’analarning óziga xos xususiyatlari va tarixiy rivojlanishi yoritilgan.

Kalit sózlar; Xorazim maqomlari, Olti yarim maqom, Shashmaqom, Tanbur chizigi, Komil Xorazmiy, Niyozjon Xója, Tanimaqom, milliy musiqiy meros.

Аннотация; В данной статье рассматривается формирование хорезмских макомов, цикл “Шесть с половиной макомов” и “Танбурная линия” Освещены особенности и историческое развитие традиций хорезмского макома.

Ключевые слова; Хорезмские макомы, Шесть с половиной макомов, Шашмаком, линия танбура, Камиль Хорезми, Ниязжон Ходжа, Танимаком, национальное музыкальное наследие.

Annotation; This article discusses the formation of Khorezm maqoms, the “Six and a Half Maqoms” cycle, and the “Tanbur Line” The peculiarities and historical development of the Khorezm maqom traditions are highlighted.

Keywords; Khorezmian maqoms, Six and a Half Maqoms, Shashmaqom, Tanbur line, Komil Khorezmi, Niyazjon Khoja, Tanimaqom, national musical heritage.

Xorazm maqom san'atining tarixiy ildizlari, uning o'ziga xos xususiyatlari hamda shakllanish bosqichlari haqida so'z yuritilganda, avvalo, yurtimizda mavjud uchta yirik maqom maktabi — Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari va Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari o'rtasidagi farqli jihatlarni anglash lozim. Ushbu mahalliylik uslublari nafaqat ijrochilik an'analari, balki asarlarining ichki tuzilishi va badiiy doirasi bilan ham bir-biridan ajralib turadi. Xorazm maqomlari XIX asrning birinchi yarmida muayyan tizimga solingan turkum sifatida shakllangan bo'lib, u tarixda "Olti yarim maqom" nomi bilan muhrlangan. Ushbu tizim Maqomi Rost, Maqomi Buzruk, Maqomi Navo, Maqomi Dugoh, Maqomi Segoh va Maqomi Iroq kabi oltita asosiy qism hamda Panjgoh deb ataluvchi yarim maqomdan tashkil topgan. Tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, Xorazm maqomlarining uzil-kesil qaror topishida Buxoro maqomchilik an'analari sezilarli ta'sir ko'rsatgan bo'lib, bunda mashhur musiqachi Niyozjon Xo'janing xizmati beqiyosdir. Ma'lumotlarga ko'ra, u XIX asr boshlarida Buxoroda Shashmaqomni mukammal o'rganib, ushbu san'atni Xorazm tuprog'iga olib kelgan va keng yoygan, biroq bu jarayon Shashmaqomning shunchaki ko'chirilishi emas, balki Xorazmda qadimdan mavjud bo'lgan mahalliy badiiy an'analalar bilan uyg'unlashgan holda yaxlit tizimga solinishi edi.

Xorazm maqom san'atining rivojida XIX asrda yashab ijod qilgan ulkan siymo, shoir va musiqashunos olim Pahlavon Niyoz Muhammad, ya'ni Komil Xorazmiyning o'rni alohida ahamiyatga ega. U o'zi kashf etgan "Tanbur chizig'i" deb nomlangan noyob nota yozuvi vositasida Xorazm maqomlarini ilk bor qog'ozga tushirish tajribasini boshlab bergan, keyinchalik bu xayrli ishni uning o'g'li Muhammad Rasul Mirzaboshi muvaffaqiyatli davom ettirgan. O'ngdan chapga

qarab o‘qiladigan ushbu musiqiy yozuv tizimi 18 ta parallel chiziqdan iborat bo‘lib, tanbur pardalaridagi sadolanishlar maxsus nuqtalar yordamida belgilangan. Tuzilishi jihatidan Xorazm maqomlari Buxoro maktabi bilan o‘xshash bo‘lsa-da, o‘ziga xos atamalar va ijro uslublari ega. Masalan, cholg‘u kuylaridan tashkil topgan bo‘lim Shashmaqomdagi kabi “Mushkilot” deb emas, balki “chertim yo‘li” yoki “Mansur” deb yuritiladi. Shuningdek, cholg‘u bo‘limi tarkibida “Tarje”, “Gardun”, “Muxammas” va “Saqil” kabi nomlar saqlangan bo‘lsa-da, “Tasnif” atamasi o‘rnida “Tanimaqom” yoki bevosita maqomning o‘z nomi qo‘llaniladi. Doira usullari tizimida ham farqlar mavjud bo‘lib, Tanimaqomda qo‘llaniladigan “gup, taq” kabi zarblar o‘ziga xos milliy jozibaga ega.

Musiqashunos Matyusuf Xarratovning fikricha, Xorazm maqomlari mohiyatan Shashmaqom bilan bir xil asosga ega, chunki Niyozjon Xo‘ja bu san‘atni Buxorodan olib kelib tarqatgan. Biroq, Xorazm zaminida bu san‘at uchun juda qadimiy va boy zamin mavjud edi, zero Al-Xorazmiy, Abul Vafo Xorazmiy va Devonai Hisbiy kabi o‘nlab olimlarning asarlarida maqom nazariyasi qadimdan yoritilgan edi. Shashmaqom Xorazm sharoitiga moslashish jarayonida jiddiy o‘zgarishlarga uchradi: Feruz, Komil Xorazmiy va Muhammad Rasul Mirzo kabi bastakorlar unga yangi cholg‘u qismlar qo‘shib, shaklan va mazmunan boyitdilar. Maqom yo‘llarining kuy tuzilishi kengaytirilib yoki qayta ishlanib, mahalliy uslubga bo‘ysundirildi. XIX asrning 1870-yillarida Xon Feruz farmoni bilan ushbu yangilangan qiyofadagi turkumga “Olti yarim maqom” nomi berilgan. Bugungi kunda ushbu merosni o‘rganish va saqlab qolish yo‘lida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan tashkil etilgan Respublika maqom markazi tomonidan maqom namunalarini maxsus ovoz yozish studiyalarida muhrlash ishlari olib borilmoqda.

Xorazm maqomlarining ashula yo‘llari ham o‘zining murakkabligi bilan ajralib turadi. Masalan, she‘r matnlari to‘plamlarida “saraxbor” deb ko‘rsatilgan

qismlar kuy-ohangi va doira usuli jihatidan Buxoro namunalari bilan deyarli o'xshashdir.

Saraxborlardan so'ng "talqin" deb ataluvchi sho'balarga o'tiladi, biroq tarixda ma'lum bo'lgan yettita talqin yo'lidan hozirgi kunda faqat to'rttasi — Rost, Buzruk, Navo va Segoh talqinlari nota to'plamlarida saqlanib qolgan. Xorazm maqomlari ustida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Muhammad Rahimxon Soni — Feruz davrida ushbu san'at xalqning daxlsiz mulki darajasiga ko'tarilgan, xonning o'zi ham mahoratli sozanda va bastakor sifatida "Feruz I, II, III" kabi mashhur kuylarni yaratgan. Keyinchalik Matpanoh ota, Madrahim Sheroziy, Hojixon Boltayev va Komiljon Otaniyozov kabi ustozlardan o'rganib, maqomlarni notaga tushirgan va chop ettirgan Matniyoz Yusupovning xizmatlari ham beqiyosdir.

Xulosa qilib aytganda, Xorazm klassik musiqasi qadimiy ildizlarga ega bo'lib, garchi bugungi kunda ba'zi cholg'u yo'llari iste'moldan chiqib borayotgan bo'lsa-da, uning o'ziga xos jarangi va ijodiy qiyofasi milliy madaniyatimizning ajralmas qismi sifatida saqlanib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. Yusupov M. "Xorazm maqomlari" (3 jildlik). Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980-1987.
2. Yusupov M. "Xorazm tanbur chizig'I". Toshkent, 1958.
3. Rajabov I. "Maqomlar masalasiga doir". Toshkent, O'zdamnashr, 1963.
4. Fitrat A. "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi". Toshkent, 1927 (va qayta nashrlari).
5. Matyoqubov O. "Maqomot". Toshkent, "Musiqqa", 2004.

6. Ibrohimov O. “Maqom va makon”. Toshkent, 1996.
7. Mulla Bekjon Rahmon o‘g‘li, Muhammad Yusuf Devonzoda. “Xorazm musiqiy tarixchasi”. Toshkent, 1925 (qayta nashri: Toshkent, "Musiqqa", 1998).
8. Boltaboev H. “Komil Xorazmiy”. Toshkent, 1991.
9. Omonullaeva D. “Ózbek musiqasi tarixi”. Toshkent, 2003.
10. Komil Xorazmiy. “Tanbur chizig‘I” (qo‘lyozma va zamonaviy tadqiqotlar).
11. Mirziyoyev Sh.M. “Milliy ashula va raqs san‘atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori va maqom san‘atiga oid nutqlari.